

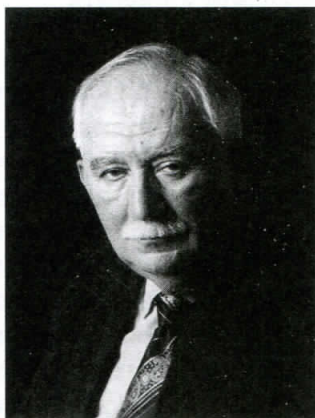
Чедомир Попов

ОД ВЕРСАЈА ДО ДАНЦИГА

ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА
ЧЕДОМИР ПОПОВ
(1936–2012)

Књига *Од Версаја до Даниции* аутора академика Чедомира Попова појављује се по трећи пут, овом приликом у издању Завода за уџбенике из Београда, а поводом стогодишњице почетка Великог рата. Први пут ју је објавила издавачка кућа Нолит 1976. године, а после скоро двадесет година 1995. и Службени лист. Иако је штампана у солидном тиражу (4.000+1.000 примерака), ова књига се већ дуже времена не може наћи у књижарама Београда, а још мање у другим градовима у Србији. Међутим, интересовање за њен садржај је и даље присутно, посебно код читалаца млађе генерације, пре свега студената историје, права, дипломатије и политичких наука. За неке од њих она је била и остала обавезна литература. Ако овим подацима додамо и онај најважнији – да је ова књига веома користан и код нас још увек најпрегледнији а свеобухватан приказ међународних односа између два светска рата, онда је јасно зашто се њен наслов нашао у издавачком програму Завода за уџбенике.

Поред занимљивог, чињенички добро поткрепљеног, а стилски јасно и лепо написаног штива, сматрали смо да је уз садржај ове књиге било скоро неопходно додати и биографију њеног писца, као и приказ најважнијих дела из његове богате библиографије.¹ Намера нам је била да новим читаоцима приближимо личност и дело академика Чедомира Попова, вишегодишњег професора Опште историје новог века на Филозофском факултету у Новом

¹ Библиографија Чедомира Попова, саставила Вида Зеремски, Нови Сад, 2006.

Саду. На њему је сада већ давне 1960. започео, а 2000. завршио своју педагошку, али не и научну каријеру. Стваралачки рад професора Попова, презентован у његовим књигама, научним чланцима и прилозима, практично је трајао до краја његовог живота 8. јуна 2012. године.

БИОГРАФИЈА

Чедомир Попов је рођен 15. марта 1936. године у Меленцима (Банат) у учитељско-службеничкој породици. Основну школу је завршио у Меленцима и Ковачици, а гимназију у Зрењанину.

Као припадник прве генерације студената тек основаног Филозофског факултета у Новом Саду студирао је на Групи за историју од 1954. до 1958. године. Дипломирао је 14. фебруара 1959. са средњом оценом девет. Годину дана касније (1. фебруара 1960) изабран је за асистента Филозофског факултета на предмету Општа историја новог века. На овом факултету провео је цео радни век, пролазиви кроз сва наставничка звања, да би 1. октобра 2000. отишао у пензију. Током ових четрдесет година две године је био председник Савета Факултета и две године (1979–1981) његов декан. Четири године (1970–1974) вршио је дужност директора Института за историју Војводине.

После усавршавања у Стразбуру у Француској у школској 1959/60. години, интензивно је почео да се бави научно-истраживачким радом у области међународних односа. Докторирао је јуна 1970. са тезом *Сјав Француске према Србији од Франкфуртској мира 1871. до Берлинској конференцији 1878.* Бавећи се научним радом континуирано до краја живота, објавио је, самостално или у коауторству, седамнаест књига, преко пет стотина научних, стручних и публицистичких радова. Приредио је и осам књига изворне грађе.

На основу постигнутог успеха у научном раду 1981. године је изабран за дописног, 1987. за редовног члана Војвођанске академије наука и уметности, а 1988. за члана САНУ ван радног састава. Године 1992. постао је редовни члан САНУ.

Поред наставничког и научног рада, још од студентских дана, обављао је много послова на стручном, културном, уређивачком и друштвеном пољу. Као ђак и студент аматерски се бавио позориштем, био је председник Академског позоришта и уредник драмског програма на Трибини младих у Новом Саду. Од 1962. до 1965. године био је председник Савета за културу града Новог Сада. У Матици српској је од 1970. био уредник Зборника за историју, управник Рукописног одељења Матице српске између 1981. и 1991. године, њен потпредседник од 1991. до 1999. године. Члан Управног одбора ове најстарије културне установе српског народа био је непрекидно од 1969. до краја живота. Од 1991.

године главни је уредник капиталног десетотомног Матичиног пројекта *Српски биографски речник* и тек се под његовим руководством постепено, упркос великим материјалним проблемима, убрзао рад на реализацији овог пројекта. Први том је из штампе изашао почетком 2005, а наредних шест година светлост дана су угледала још четири тома. Уз велики труд и залагање главног уредника, ангажовањем све већег броја сарадника (писаца биографија), уз помоћ уредника струка и свих других прегалаца на овом послу, Матица српска је 2011. године пред читаатељство изашла са пет томова СБР, у којима је укупно објављено девет хиљада биографија. У јуну 2008. изабран је за председника Матице српске, а после четворогодишњег успешног руковођења овом институцијом, изабран је 28. априла 2012. за њеног почасног председника.

Осим у Матици, био је активан и у другим установама науке и културе. Поред осталог, био је председник Самоуправне заједнице за научни рад у Војводини, а од 1985. до 1989. главни и одговорни уредник Југословенског историјског часописа. Између 1994. и 2002. био је председник новосадског огранка САНУ, и члан Председништва и Извршног одбора САНУ. Руководио је многим научним пројектима. Завршио је рад на пројекту Грађанска Европа I–III. У Српској академији наука и уметности био је један од најагилнијих покретача *Српске енциклопедије* и руководиоца групе стручњака са којима је заједно радио на изради азбучника. Од 2006. до 2008. године био је први председник њеног уређивачког одбора. „Нема човека који је од њега заслужнији што овај пројекат са предвиђених близу 40.000 одредница има сигурну стручну основу за рад. Због ова два капитална пројекта намеће се природни закључак да је управо Чедомир Попов човек који је најпресудније деловао на снажан развој српске енциклопедистике у првој деценији 21. века”.²

Овако богата, а овде сажета биографија професора Попова ипак не може проћи без још неких осврта на његов лик. Неопходно је подвући чињеницу да је својим великим знањем, животним искуством, мудрошћу и задивљујућом мирноћом, једном речју с посебном умешношћу, за четири године „оживео” Матицу српску, најстарију институцију наше науке, уметности, језика, књижевности и писмености уопште, која и данас траје. Извандредним умећем успео је да очува и унапреди њен рад, омогући финансијски опстанак, и сачува је у тешким временима од дневно-политичких уплива и искушења. У јавним наступима често је истицао да је Матица српска потпуно и доследно одана принципима на којима је основана давне 1826, то јест, да буде институција целог српског народа која ће радити на његовом националном и културном обједињавању. Остаће упамћен његов неуморни

² Иван Негришорац, *Управна реч Чедомира Попова*, Печат, бр. 221, Београд, 15. јун 2012.

рад на оснивању и ширењу друштава чланова и љубитеља Матице српске како у самој Србији, тако и у Републици Српској и у Црној Гори.

Као сваки прави друштвено ангажовани интелектуалац Попов је пажљиво пратио све турбуленције кроз које су пролазили српски народ и српска држава крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века. И мада се клонио личног уплитања у дневну политику, јавно је износио своја схватања и ставове у погледу непримереног притиска и погрешног третирања Србије и њеног народа, почев од отимања дела њене територије, до НАТО бомбардовања 1999. На основу свог професионалног сазнања и личног искуства сматрао је да ниједан народ не би требало да се одриче своје територије, нити своје традиције, као ни свог националног и државотворног бића. Гласно је поручивао да су се у светској политици више уважавали они народи који су поштовали свој идентитет, и који су били спремни за њега и да се жртвују.

У унутрашњој политици Србије био је енергичан противник процеса регионализације, сматрајући да је то подмукла намера да се српски народ испарцелише (*погели ња владај*), и једна целовита држава сведе на регионе међусобно стално супростављене. Овако подељена и заокупљена унутрашњим раздорима, економским, а можда и неким другим, Србија би престала да буде значајан фактор и заштитна брана Балкану од претензија и интереса великих сила. Осим тога, могућност осамостаљивања и издвајања појединих региона могла би довести до смањења њене територије (можда чак и у границе Београдског пашалука). На тај начин би једна вишевековна држава постала само „резерват за Србе” и, као таква, интересантна једино за туристе.

У јавним – медијским наступима противио се и својеврсном српском аутошовинизму, односно мржњи према сопственој нацији, при чему је радо цитирао Лешека Колаковског „да ће са лица земље ишчезнути само они народи који на то буду пристали, мирећи се са својом немоћи и одсуством енергије за даљу самосталну егзистенцију”.

У овом контексту стоји и питање аутономије Војводине, о коме се професор Попов јавно декларисао. Сматрао је и писао да је она српско питање, односно да је то српска тековина, зачета под туђинском влашћу, једна врста традиције коју треба поштовати, али без намере и захтева да се од једне аутономне покрајине ствара нова држава. То би, како је говорио, водило у сепаратизам и стварање посебног војвођанског национа. У том случају, једино би се Срби одрекли свог националног бића, што не би урадио ниједан Мађар, Румун, Словак, Русин или Хрват. Исто тако, био је сигуран да Војводине ван Србије и без Србије нема и не може бити. Отуда убедљиво звуче речи његовог наследника на челу Матице српске да је „Чедомир Попов био и остао човек чија се реч увек

с пажњом ослушкивала, и касније дуго промишљала. Он припада уском, одабраном кругу најважнијих српских историчара нашег доба, аутор изузетно богатог опуса који обухвата колико општу, толико и националну историју.”³

ИЗБОР ИЗ БИБЛИОГРАФИЈЕ

Из ране фазе научно-истраживачког рада професора Попова свакако се издваја његов првенац, дело *Француска и Србија 1871–1878*, коју је Одељење историјских наука САНУ објавило 1974. године. Реч је о донекле измењеној и скраћеној верзији професорове докторске дисертације. У њој су расветљени француско-српски односи у једно веома бурно доба, када су се Европа и свет налазили на прагу епохе империјализма и поновног отварања Источног питања, једног од најсложенијих и најважнијих дипломатских проблема у оквиру међународних односа у 19. веку. Европа је, како с правом истиче професор Попов, почетком седме деценије 19. века запливала у фазу тзв. „оружаног мира”, односно стање ни рата ни мира. Што се тиче Француске, она се у овом периоду налазила у епицентру борбе за одржавање европске равнотеже снага, али је истовремено била и једна од главних актера у помахниталој трци у наоружању, док су њени непрестано затегнути односи са Немачком представљали огромну опасност по мир и стабилност Европе. Сви ти проблеми и изазови са којима је била суочена нису је одвраћали од заинтересованости за Источно питање и све оно што се дешавало на Оријенту. Професор Попов вешто успева да сагледа француско-српске односе кроз призму како међународних односа тако и Источног питања, и примени методолошки кредо свог учитеља Пјера Ренувена да се међународни односи не могу проучавати само кроз сферу политике и дипломатије већ да се морају узимати у обзир и покретачке, односно дубинске снаге.

У самом раду је дато неколико закључака који нису изгубили на тежини ни данас. Прво, Француска је и, поред дебакла који је доживела у рату са Пруском, након немачког уједињења остварила економски просперитет, финансијску уравнотеженост, постепено јачање војних снага. Тиме се изборила да буде важан фактор у међународним односима током седме деценије 19. века. Ипак, њу су заплъускивали и негативни трендови као што су нестабилна политичка ситуација и превласт конзервативних политичких групација. На међународном плану је, и поред тога што је била важан фактор европског концерта, ипак генерално била усамљена сила, и зато је на спољнополитичком плану изградила конзер-

³ Исто.

вативну политику заснивану на принципима очувања мира, *statusa quo* и решавања конфликта између великих сила, а нарочито између Русије и Енглеске, једине две земље на које је могла да се ослони у спољној политици. Друго, по аутору, Србија је током тог периода имала прворазредну улогу у историји Балкана и Источног питања, односно, како је фигуративно речено, историја је Србији наменила прворазредну улогу у процесу националне еманципације балканских народа у 19. и на почетку 20. века. Француска се и у источној политици превасходно држала принципа одржавања постојећег стања. Овај принцип је подржавао њено неминовно противљење, односно сузбијање националних покрета балканских народа, то јест проширивање права ван оних који су поједини народи добили.

Када је реч о Србији, француска дипломатија је чинила све да је одврати од радикалних националноослободилачких поступака који би могли да наруше постојећи мир и равнотежу снага на истоку. То је значило да би Србија требало да води и даље политику лојалности према Турској. Због тога Француска стално упућује Србији савете, али и опомене, и врши на њу притиске. Професор Попов овакву политику Француске према Србији и другим балканским државама и народима дефинише као краткорочну и практицистичку.

Студија *Од Версаја до Данцига* једна је од најбољих и најчитанијих студија о међународним односима у Европи и свету између два светска рата и представља синтетички преглед историје међународних односа у поменутом раздобљу, које су омеђили велики догађаји као што су потписивање Версајског мировног уговора са Немачком 1919. и немачки напад на Данциг 1939. У проучавању и тумачењу историје међународних односа полази се од две претпоставке. Прва је марксистичка и она основне покретаче историјских процеса и збивања види у „продукцији и репродукцији реалног живота”. Друга претпоставка, потекла из школе Пјера Ренувена и Жан Батиста Дирозела, те покретаче види у међусобно условљеном дејству географских, демографских, економско-финансијских, социјално-психолошких, политичких, идеолошких и других услова. Овде је јасно видљива тежња да се свеобухватно објасне сви процеси који су утицали на историјски ток тадашњег времена, што значи да су, осим међудржавних односа и политичке историје уопште, приказане и привредне, економске и социјалне потешкоће кроз које су пролазиле одређене државе и народи. Стил којим је дело писано погодан је и за читаоце ван историјске струке јер пружа лаку читљивост и разумевање термина који су коришћени. Сама структура књиге показује прецизност и тежњу аутора да укаже на оно што представља суштину историје међународних односа у датом периоду.

Централни део студије истражује феномен версајског система, односно анализира најбитније одлике новог поретка у Европи насталог после Првог светског рата. Читав тај систем је подразумевао распоред снага у свету и склоп међународних односа створен у првим годинама после Првог светског рата на бази мировних уговора чије су основе израђене на Мировној конференцији у Паризу, која се по својим одлукама и далекосежним консеквенцама поредила са Бечким конгресом из 1815. године. За полазну програмску основу Мировне конференције узет је документ *Четрнаест њачака* Вудроа Вилсона, који је био алфа и омега мировних преговора. Поред детаљног представљања интереса како великих сила на конференцији, почев од Јапана, преко Италије, Велике Британије, Француске, Сједињених Америчких Држава, тако и мањих држава као што су Белгија, Холандија и новостворене Пољска, Чехословачка, Краљевина СХС, дат је опсежан опис организације и рада саме конференције, која је у свом раду прошла кроз две временске фазе, и то прву, од 18. јануара до 28. јуна 1919. године, када је најважнији задатак био припрема уговора о миру са Немачком, и другу, која је трајала од 28. јуна 1919. до средине јануара 1920. и ту су најважнији задаци били припрема мировних уговора са Аустријом, Мађарском, Бугарском и Турском. Овде је с правом истакнут пресудан утицај великих сила на рад конференције испрва кроз Савет десеторице, а затим и кроз затворени круг „велике четворице”.

Један од најважнијих циљева новоустановљеног версајског мировног система тицао се извршавања одредби потписаних мировних уговора. Аутор упозорава на својеврсни парадокс да је Версајски уговор доживео дебакл управо у Вашингтону, односно у САД, земљи чији се председник највише залагао за његово доношење и спровођење. Одбијање америчког Сената да ратификује уговор означио је уједно и крај Вилсонове ере.

Поред територијалних питања, знатан простор дат је проблему ратних репарација и разоружавања Немачке, и то не случајно, јер су ова два проблема, поред, дакле, територијалних, представљала највећу претњу тадашњем крхком и с муком успостављеном европском и светском миру. Раздобље између 1922. и 1925. године је представљало кризни период у међународним односима тога времена, и зато не треба да чуди што је академик Попов ову фазу у европским и међународним односима луцидно насловио као „године рђавих расположења”, када су продубљене немачко-француске супротности, али и англо-француске несугласице везане за Немачку и њено извршавање одредби Версајског уговора. Економска конференција у Ђенови и немачко-совјетски уговор у Рапалу са својим одликама представљали су само увод у рурску аферу, која је дефинисана као француско-белгијска окупација, извршена са циљем да се

Немачка натера на извршење репарационих обавеза. Као одговор на кризу у решавању репарационог питања дат је Дозов план, донет са циљем да се олакша немачка исплата репарација кроз стабилизацију марке и оснивање нове банке.

Веровало се да ће период који је уследио, тачније, раздобље између 1925. и 1929. године, омогућити да превлада мир над ратом. Ово раздобље зато аутор сматра за најмирније у европској историји између два светска рата и назива га „годинама оптимизма”. Као најзначајнији догађаји из ове етапе издвојени су Конференција у Локарну и Локарно пакт, који је улио нову наду да су мир и дипломатија напокон однели превагу над ратом и оружјем. У склопу прокламованог попуштања затегнутости сагледана је и историјска улога Аристида Бријана и Густава Штреземана као главних заговорника мира између два до тада љута непријатеља, Француске и Немачке. Прецизно је објашњена и експанзивна политика фашистичке Италије, веома затегнути италијанско-југословенски односи и протекционистичка политика Италије према Албанији. Поред ситуације у Европи, фокус је стављен и на политичка дешавања у Азији, Африци и Америци, на ровито стање у Кини, где националистички Куоминтанг под вођством прво Сун Јат Сена, а затим Чанг Кај Шека успева да дође на власт и уједини Кину, а са правом је указано и на постојање мегаломанских и експанзионистичких планова јапанске спољне политике.

Завршни део књиге тиче се анализе политичке ситуације у Европи и свету у предвечерје избијања Другог светског рата, коју је карактерисала стална затегнутост и ишчекивање ескалације сукоба. Доста простора је посвећено и проблему Велике економске кризе 1929–1933, при чему је протекционистичка политика, тј. „политика економског национализма” означена главним кривцем за разорне последице које је криза имала у свету. Детаљно је представљена и немачка политика према Пољској и Аустрији у предвечерје доласка нациста на власт, јапанска агресија на Манџурију, као и млитав однос који је према том проблему заузело Друштво народа.

Можда најузбудљивији део ове књиге чини крај, где су представљени сви најзначајнији догађаји у европској историји од доласка Хитлера на власт до почетка Другог светског рата. То је период који је, по професору Попову, означио дефинитивно разбијање версајског мировног система. У том свеопштем лудилу које је наговештавао Хитлер са својим плановима, као последња игра лептира делује покушај француског министра спољних послова Луја Бартуа да створи Источни пакт. Описивањем почетка поновног наоружавања Немачке 1934. указује се на неспособност Француске и Велике Британије да санкционишу очи-

гледну Хитлерову повреду Версајског уговора. Након уговора у Стрези 1935. уследио је и англо-немачки поморски споразум, који је представљао велики дипломатски успех Адолфа Хитлера. Представљено је и немачко-италијанско зближавање, стварање осовине Берлин–Рим, потписивање Антикоминтерна пакта 1936. године, немачки аншлус Аустрије, који је дефинитивно показао немоћ великих сила да се одупру Хитлеровој насилничкој политици. Коначно, чехословачка криза, која је кулминирала потписивањем Минхенског споразума, означила је капитулацију западне демократије пред нацистичком агресијом. Детаљно су објашњени и немачко-совјетски односи, њихове супротности и околности под којима је потписан пакт Молотов–Рибентроп 1939. године, чијим је одредбама о подели интересних сфера одложен међусобни рат, али је створена погодна атмосфера за немачки напад на Пољску и почетак Другог светског рата.

Тротомна монографија *Грађанска Европа (1770–1914)* је, по нашем мишљењу, свакако најобимнија и најбоља студија академика Попова. Настала је осамдесетих година 20. века у оквиру амбициозног пројекта Матице српске насловљеног *Историја Европе*, којим је било предвиђено да синтетички, у више књига, више аутора обради историју Старог континента у новом веку, прецизније речено од 1492. до 1945. године. На пројекту су учествовали, поред академика Попова, и академици Драгољуб Живојиновић, који је 1985. године завршио свој део посла штампајући студију *Ујон Европе*, и Андреј Митровић, који је требало да обради период од почетка Првог до краја Другог светског рата.

Трокрњижје академика Попова писано је у време када је у тадашњој политичкој елити веће интересовање владало за Азију и Африку и за Покрет несврстаних него за Европу, што је код аутора, по његовом личном признању, изазвало извештајан отпор и због тога је почео да трага за питањем има ли Европа идентитет. Анализирајући политичке, привредне и друштвене прилике, научну мисао, дошао је до сазнања да је крајем 19. и почетком 20. века Европа скоро изградила посебан идентитет, да је извршила демократизацију, створила грађанске слободе. Додуше, тај идентитет је остваривала на разне начине, и добрим делом колонијалним освајањима, наметањем власти и доминације над осталим деловима света. Међутим, Велики рат из 1914. године довео је до слома демократизације и губитка европског идентитета. Разлог губљења тог идентитета професор Попов, као и његов узор, енглески историчар Ерик Хобзбаум, види у националном егоизму, јер су по природи све нације егоистичне.

Према томе, ова монографија је с једне стране велика историјска синтеза написана на постулатима савремене европске историографије, а

с друге стране и користан универзитетски уџбеник, незаобилазно штиво студената историје који желе дубински да продру и схвате суштину политичке, дипломатске, привредне и културне историје Европе и света од Француске револуције до почетка Првог светског рата, периода тзв. Другог деветнаестог века.

Прва два тома ове студије: *Грађанска Европа (1770–1815). Основи европске историје XIX века* и *Грађанска Европа (1815–1871). Политичка историја Европе* светлост дана угледали су 1989. године, захваљујући Издавачком центру Матице српске, док је трећи том планиране синтезе са поднасловом *Друштвена и политичка историја Европе (1871–1914)*, аутор довршио и објавио 2010. године, када су се сва три тома, обједињена, појавила у издању Завода за уџбенике из Београда.

Приликом хронолошке периодизације служио се методолошким решењима које су заступали бардови југословенске историографије средине 20. века, словеначки историчар Бого Графенауер и професор Владимир Ђурђев. Такође, уважавани су и погледи заступника маркстичке и социолошке историографије Жака Годшоа, Ерика Хобсбаума, Роберта Палмера, као и француских историча Пјера Ренувена и Жана Батиста Дирозела. Полазећи од погледа Жака Годшоа, време револуција омеђава на период између 1770. и 1850. године, сматрајући да је њихов циљ био уништавање феудализма и изградња либералних, односно грађанских друштава и држава, са једним битним одступањем. За разлику од Годшоа, који сматра да се епоха револуција завршава 1850, професор Попов ту фазу продужава до 1871, када је дефинитивно дошло до слома феудализма, али и до стварања нових националних држава (Немачка и Италија) и ширења нових ослободилачких и национално-револуционарних покрета у средњој и југоисточној Европи.

Први том ове студије разматра основне карактеристике епохе либералног капитализма, у коме се врши периодизација на три специфична раздобља: период буржоаских револуција (1770–1815), фазу изградње грађанског друштвено-политичког система и појаве социјалистичких учења и радничког покрета (1815–1848), и време борбе за грађанску демократију, националну еманципацију и права радничке класе (1848–1871). Овде су бриљантно сагледани општи друштвено-економски и политички проблеми Старог континента, дат је преглед развоја грађанске мисли у 18. веку, као и најважнији догађаји из Америчке револуције и настанка Сједињених Америчких Држава, што представља неопходан предуслов за разумевање револуционарних догађаја у Европи, које ће отворити Француска буржоаска револуција.

Професор Попов анализира и ситуацију у европским земљама током Француске револуције, односно бави се приликама у Великој Британији,

Низоземској (Белгији и Холандији), Швајцарској, Италији, Шпанији, Португалији, Пољској, Русији, немачким, скандинавским и балканским земљама, затим унутрашњим приликама у Француској у периоду конзулства и царства, као и међународним импликацијама и последицама освајачке политике Наполеона Бонапарте, која ће, у крајњој линији, ипак напослетку доживети пропаст. Нису заобиђене ни друштвене, политичке и привредне прилике у Европи од Бечког конгреса до уједињења Немачке и Италије, са посебним акцентом на темељима индустријске револуције у Европи, при чему су детаљно обрађене демографске прилике и револуционарне промене на пољу науке и технике, као и друштвена и политичка мисао у епохи либералног капитализма.

Други том временски је ограничен на период од Наполеоновог краха, Бечког конгреса и стварања Свете алијансе до уједињења Италије и Немачке, односно настанка ове две националне државе. Посебан акценат стављен је на одлуке Бечког конгреса и последице по политичку ситуацију у Европи до избијања револуционарне 1848, унутрашње прилике у Великој Британији, Француској, Немачкој конфедерацији, Хабзбуршкој монархији, Русији, италијанским државама, преко настанка национално-револуционарних покрета на Балкану, поновног отварања Источног питања и колонијалне експанзије, као најважнијих питања која су обележила међународне односе у наведеном периоду.

Једна од кључних тема тиче се настанка револуција које су запалиле Европу 1848. године као последица нагомиланих и нерешених економских, политичких, друштвених и националних противречности. Опширно су приказани и најважнији догађаји у Француској, немачким земљама, Мађарској и Италији (са свим специфичностима њихових узрока и карактера), уз кратак осврт и на балканске народе и њихову улогу, односно учешће у револуционарним дешавањима 1848/1849. Кључно место заузима разматрање развоја и тријумфа либералног капитализма, затим јачање националних покрета, нарочито на подручју Апенинског полуострва, и Немачког савеза, који ће у крајњој линији довести до уједињења Италије 1870, односно Немачке 1871, два по много чему кључна догађаја за даљи ток историје не само у европским већ и у светским размерама.

Трећи том обрађује политичке догађаје који су обележили европску и светску историју у периоду империјализма, то јест од 1871. године до избијања Првог светског рата. Овде се вешто преплићу спољнополитичка са унутрашњеполитичким и привредним питањима. Професор Попов, анализирајући основне особености империјализма, подвлачи да се за ово доба светске историје одомаћило и израз „доба империја”. Период империјализма је изазвао бурне ломове у појединим европским државама, и

ту се пре свега мисли на Француску, која се након пораза у француско-пруском рату 1870–1871. године морала суочити са бројним последицама и изазовима – како на унутрашњем, тако и на спољнополитичком плану. С друге стране, на међународну сцену ступају нове државе као што су Немачка и Италија, које су својим колонијалним захтевима додатно закомпликовале ионако ровите међународне односе. Посебну важност ове књиге чине одлично приказани међународни односи у овом раздобљу који су обележили Бизмарков систем савеза (кошмар алијанси), колонијална експанзија великих сила, ново отварање Источног питања, које је кулминирало српско-турским и руско-турско-српским ратовима, односно закључивањем најпре Санстефанског, а затим и Берлинског мировног уговора, као и кризе (Македонија, анексиона криза, балкански ратови), које су свака на свој начин претиле да доведу до избијања светског рата, што ће се 1914. године и десити.

Усуђујемо се да кажемо да *Грађанска Европа (1770–1914)* представља животно дело академика Попова, у којој је, како је сам волео да каже, трагао за идентитетом Европе у наведеном периоду, односно за одговором на питање шта је Европа била некада, а шта је данас.

Књига *Политички фронтови Другој светској рати*, објављена 1995. године у издању Друштва историчара Јужнобачког и Сремског округа, представља природни наставак студије *Од Версаја до Даниции*. Она се такође у највећој мери користи као универзитетски уџбеник за студенте историје. У њој је представљен период Другог светског рата и углавном је фокусирана на проблематику дипломатске и политичке историје, историје међународних односа и односа великих сила током рата. Њена основна тежња јесте разјашњење политичких токова и дипломатских активности у позадини тоталног рата, које ће имати значајан, ако не и пресудан утицај на креирање послератног света, заснованог на хладноратовском антагонизму између САД и СССР-а. Занимљива је позадина њеног настанка. Она је плод дугогодишњих предавања професора Попова студентима историје на Филозофском факултету у Новом Саду у оквиру курса о Другом светском рату. Своја инспиративна предавања академик Попов је проширио и уобличио у једну по обиму не толико велику, али веома значајну студију, која плени пажњу и као универзитетски уџбеник, али и као штиво за људе којима историја није примарна животна преокупација.

Осврћући се на карактер и место Другог светског рата у токовима историје академик Попов објашњава постојање скривеног смисла и цивилизацијског правца који у тоталном рату види логичан завршетак једне епохе светске историје. Објашњење Другог светског рата као највећег сукоба у историји сагледано је кроз призму географског простора за-

хваћеног ратом, масовности насилне смрти, ширине организованог уништавања људских живота, обима материјалних разарања и уништавања, великог напретка ратних средстава, технике и технологије наоружања. Као један од најважнијих чинилаца који је допринео избијању рата истиче се екстремни национализам који је крајем 19. и почетком 20. века захватио средње слојеве друштва, ситну буржоазију и малограђанске структуре. Стварање ауторитарне државе виђено је као једна од главних компоненти конфликтног стања, а експанзионистички циљеви као метод стицања хегемонистичких позиција.

Што се тиче периодизације Другог светског рата, упозорава се на непостојање јединствене хронолошке поделе историје овог рата, и указује на ситематизацију којој су прибегли војни историчари, који су рат поделили на четири-пет раздобља, као и на периодизацију оних историчара који се претежно баве политичким и дипломатским проблемима, а по којима се Други светски рат делио на две фазе: европска (септембар 1939 – децембар 1941), и светска (децембар 1941 – септембар 1945). Аутор, у складу са основном проблематиком дела, користи ову другу периодизацију.

Овде је умешно начињена ретроспектива кључних догађаја који су довели до избијања највећег ратног сукоба у историји човечанства, и дата је генеза настанка две супростављене групације (Тројног пакта и Антихитлеровске коалиције). Кључни догађаји који су били својеврсни прелудијум за општи рат су: јапанска агресија на Манџурију 1931, напад на Кину 1937, италијанска окупација Етиопије 1936, грађански рат у Шпанији 1936–1939, немачки аншлус Аустрије 1938, немачки напад на Пољску и продор Црвене армије на њену територију, односно тзв. „четврта подела Пољске”. Уз мање стављање акцента на ратне прилике и догађаје ипак је дат довољно јасан преглед првих Хитлерових успеха током ратних операција у 1939. и 1940. години на тлу Европе: битка за Скандинавију, муњевито освајање Данске и Норвешке, офанзива на Белгију, пад Француске, али и напад на СССР, као и улазак САД у рат. Занимљив је и део који се тиче настанка Тројног пакта, тог политичког, војног и економског савеза Немачке, Италије и Јапана.

Ипак, носећи део ове студије чине догађаји из политичке и дипломатске историје Другог светског рата, тачније анализа настанка широке коалиције народа и држава познате као Антихитлеровска или Антифашистичка коалиција. Иако концизно, успешно је дочарана сва динамика дешавања, али и непрестано потмуло, а често и скоро отворено трвење савезника око будућег устројства међународних односа у постхитлеровској епохи. У том циљу дате су опште одредбе Атлантске повеље, које су представљале клицу будућег оквира европског и светског поректа, ана-

лизирано је стварање коалиције Уједињених народа, односно чувена Декларација Уједињених народа, приказани међусавезнички односи Лондона и Вашингтона.

Посебан сегмент односи се на међусавезничке односе у 1943. години. Са великом пажњом су изложени ток и резултати Конференције у Казабланки јануара 1943, Тридентске конференције у Вашингтону маја 1943. године, а највећи значај је дат чувеној Техеранској конференцији, на којој је први пут дошло до трипартитног сусрета између Стаљина, Рузвелта и Черчила и одлуке савезника за отварање другог фронта у Европи. Такође, објашњени су ток и резултати конференције Квадрант у Квебеку између Черчила и Рузвелта августа 1944. Занимљиво су представљени и међусавезнички односи после Техеранске конференције, тачније током 1944, објашњене међусавезничке несугласице по питању италијанског уређења и застоја операција на Готској линији, као и разликовања у ставовима према Шарлу де Голу, који почиње да води све самосталнију француску политику. Важан је онај део књиге који указује на предлог за послератно уређење, Немачке о чему се разговарало на Другој конференцији у Квебеку.

Један од можда најзанимљивијих поглавља тиче се боравка Черчила у Москви октобра 1944. и његових преговора са Стаљином око поделе интересних сфера на Балкану, пољског питања и уласка Совјетског Савеза у рат против Јапана. Иначе, овај мистериозни сусрет и данас привлачи пажњу светске историографије. Није заборављена ни чувена конференција у Дамбартон оуксу, где су усаглашени ставови о образовању будуће светске организације која ће се борити за очување мира. Представљене су и две најважније конференције које су одржане на самом крају Другог светског рата, на Јалти и у Постдаму, а на којима су усвојене далекосежне одлуке које су се односиле на питања устројства организације Уједињених нација, успостављања окупационих зона у Немачкој и њеној денацификацији, решење пољског и југословенског питања, и уласка Совјетског Савеза у рат са Јапаном.

До појаве ове књиге феномени колаборације са нацистима и покрети отпора у окупираним земљама нису објашњавани из ширег угла, сем што им се приступало са чисто војничког становишта. Колаборација је, по професору Попову, представљала битан део „новог поретка” у Европи, који су Немачка и Италија посебно неговале и развијале. Жеља фашистичких диктатора да у новом систему који буду створили у Европи имају господарећи положај, наметала је налажење „савезника”. Приказано је и стање у државама које су подржавале нацистички режим, територијална проширења која су добијале од својих претпостављених и посебно је истакнута верност усташа и Мађара. Такође, објашњен

је и појам „покрет отпора” као супротстављање окупацији сила Осовине и његове опште карактеристике, а одређена је и разлика међу покретима отпора у односу на то где им се налазило вођство, у погледу степена антифашизма, демократизма и елемената социјалистичке револуције, у карактеру и начину вођења борби. Сагледан је и утицај који су имале велике силе са посебним освртом на Совјетски Савез, који је свој утицај остваривао преко Коминтерне. Управо тај совјетски утицај аутор види као претварање антифашистичке борбе у социјалистичку револуцију и увођење комунистичког уређења. Од осталих карактеристика покрета отпора поменути су традиција, историјске и културне карактеристике и менталитет поробљених народа. Конкретно су представљени покрети отпора у Чехословачкој, Пољској, Француској, Белгији, Данској и Норвешкој, Грчкој, Немачкој, Италији, Румунији, Бугарској, Југославији, Албанији и у Совјетском Савезу. Објашњени су замршени односи између покрета Слободна Француска и савезника, амерички став према Де Голу и генералу Жироу.

Професор Попов је био један од ретких српских историчара друге половине 20. века, поред академика Радована Самарџића, Милорада Екмечића и Андреја Митровића, који се веома озбиљно бавио и теоријским питањима историјске науке, историјском методологијом и филозофијом историје. У том смислу веома је драгоцен његова студија *О историји и историчарима*, објављена 1999. у издању Издавачке књижевнице Зорана Стојановића из Сремских Карловаца. У прикупљеним радовима и чланцима фокус је стављен на неколико тематских области. Први круг тема чине теоријско-методолошка питања, односно оквири, као што су: однос културе, цивилизације и историје, дилема о крају историје, методолошки проблеми историје и теорије међународних односа, методолошки нацрт за тему „Европске силе и српски народ у 19. веку”, мемоари као историјски извор и интерпретација историје, објективност и ангажованост историчара.

Други сет питања односи се на личности које су биле најзначајнији интелектуални, професионални и методолошко-педагошки узор и учитељи академика Попова, као што су професори Петар Поповић, Бранислав Ђурђев, Радован Самарџић, бард српске историографије и некрнисани владар београдске историографске школе, Слободан Јовановић, и француски историчар Пјер Ренувен. Трећи круг тема чине области и личности које су обележиле развој југословенске и српске историографије од друге половине 19. века до краја 20. века, као што су Иларион Руварац, утемељитељ критичке историографије код Срба, Василије Поповић, дојен београдске школе српске историографије и један од најбољих познавалаца Источног питања, академик Димитрије Ђорђевић, који је доста дуго

остао изопштен из домаће историографије због идеолошких размимоилажења са тадашњим комунистичким властима и због чега је био принуђен да своју научну и професорску каријеру настави у САД, Жак Годшо, можда и понајбољи познавалац историје револуција 1848–49. године, академик Екмечић, последњи живи полихисторик код Срба, и други. Четврти сегмент представљају прикази пет изванредних књига историчара и академика Василија Крестића, нашег најбољег познаваоца историје српског народа на простору Хабзбуршке монархије, академика Дејана Медаковића и двојице најбољих српских писаца – Милоша Црњанског и Иве Андрића.

Питању аутономије Војводине професор Попов је посвећивао доста пажње у свом научном и јавном раду. Објавио је велики број чланака, а заједно са својом супругом, др Јеленом Попов, мању, али запажену студију *Аутономија Војводине – српско питање*, која је доживела два издања, 1993. и 2000. године и то код Културног центра Карловачке уметничке радионице, у едицији „Повесница”. Циљ ове књиге био је да се утврде историјски корени и спорови око питања аутономије Војводине у првој и другој Југославији, односно Србији. Анализирани су српски национални покрет и идеја о аутономији кроз историју почев од првих пројеката о територијално-политичкој аутономији Срба на простору Хабзбуршке монархије с краја 17. века, преко национално-политичког програма изнедреног током револуције 1848, па све до слома Аустроугарске 1918. године. Овде је разрађена и теза да идеја о аутономији Војводине није замрла стварањем прве Југославије, већ да је, напротив, оживела и деловала кроз не толико јак, али ипак жив политички програм и покрет Војвођански фронт, који је артикулисао панчевачки адвокат Душан Дуда Бошковић. Аутономија Војводине биће окосница програма КПЈ у току НОП-а, с циљем да се очува јединствена покрајинска, партијска и војна структура покрета. Ту је заправо лежала идеја о покрајини Војводини као специфичном оквиру за решавање сложених међунационалних односа на овом вишенационалном терену и као таква доживеће своју инаугурацију после Другог светског рата кроз стварање Аутономне покрајине Војводине у саставу федералне Србије. Међутим, Уставом из 1974. она ће скоро у потпуности добити атрибуте државности, чиме ће се коначно отворити и питање њеног односа са Србијом као својом матицом. Према ауторима књиге, тај проблем је решен Уставом Републике Србије из 1990, докле управо и сеже њен садржај, из којег се, по речима неких приказивача, „тешко може изабрати шта је занимљивије и шта је до сада познато и непознато о аутономији Војводине”. Једна од основних теза која се кроз књигу провлачи јесте да су носиоци идеје о аутономији Војводине до 1918. искључиво били Срби. Од вели-

ке сеобе под Арсенијем Чарнојевићем (1690) Срби су се стално и упорно борили за своју верску, културно-просветну, политичку и територијалну аутономију у границама Аустријске монархије. Против српске самоуправе једнако су били Немци, Мађари и Хрвати. Срби су остајали непризнати и као народ и као територија.

Једна од најзапаженијих студија академика Попова, која је до сада доживела чак седам издања, јесте *Велика Србија, сиварности и мити*, коју је Издавачка књижарница Зорана Стојановића први пут објавила у Новом Саду 2007. године. Она представља до сада најзначајније и најсвеобухватније дело српске историографије које се бави увек актуелним и контроверзним феноменом Велике Србије. У домаћој историографији, нарочито оној послератној, питање тзв. Велике Србије је обрађивано парцијално, површно и то углавном у контексту Гарашаниновог *Начертанија*, као наводне алфе и омеге великосрпског хегемонизма. Српски историчари који су се бавили овом проблематиком углавном су се ломили између његовог српског или југословенског карактера. Драгослав Страњковић у књизи *Југословенски народи и државни програм Кнежевине Србије из 1844*, оцењује га као југословенски, исто мисли и Слободан Јовановић, док га академик Васа Чубриловић сматра великосрпским, а касније дефинише као југословенски програм. Радош Љушић и академик Милорад Екмечић, у радовима *Гарашаниново Начертаније* и *Сиварање Југославије 1789–1918*, прогласили су га српским програмом. Последња озбиљна домаћа студија о Великој Србији је Зборник радова са међународног научног скупа САНУ *Велика Србија, истине, заблуде, злоупотребе*.

Наравно, у страниј историографији, а пре свега англосаксонској, немачкој, аустријској, хрватској, постоји велики број студија које се негативно односе према овом питању и заступају тезу о континуитету великосрпске идеологије код српске интелектуалне и државнополитичке елите. Поменимо пре свега дела хрватских историчара која врве од неистина, фалсификата и оптужби на рачун Србије. Такве су књиге Ива Пилара *Јужнословенско ишшање*, Петра Шимунића, Доминика Мандића, Јарослава Шидака, књига Ива Банца *Национално ишшање у Југославији*. *Поријекло, йовијест, йолишшика*, као и синтеза великохрватских погледа на српске националне тежње која садржи оптужбе о великосрпској хегемонији, групе аутора (Мирослав Брандт, Боже Човић, Славен Летица, Радован Павић, Здравко Томац, Марко Валентић, Станко Жуљић), *Изворе великосрпске аиресије – расираве, документи, картографски прикази*.

За разлику од ових памфлета, једностраних и ненаучних студија које нападају на Србе због њихових намера да створе Велику Србију желе да скрену пажњу са агресивних великохрватских пројеката, у монографији академика Попова се енигма тзв. Велике Србије сагледава свеобу-

хватно и искључиво научно, стручно, чињенично, без дневнополитичког политиканства. Ова књига у потпуности разбија тај мит, стар сто педесет година, да је постојао званични државни план о стварању некакве велике српске државе.

Повод за настанак ове студије настао је 2004. године када је академик Попов на молбу Слободана Милошевића, бившег председника Србије и Савезне Републике Југославије, а за потребе његове одбране пред судијама Хашког трибунала, израдио елаборат на педесет страница као одговор одбране на оптужбу о континуитету великодржавне политике Србије у 19. и 20. веку. Иначе, професор Попов је са супругом Јеленом боравио у Хагу од 6. до 17. децембра 2004. године, где је у својству експерта учествовао у, сад бисмо већ могли да кажемо, историјском процесу не само против једног човека који је био дугогодишњи председник српске и југословенске државе, већ и против целог српског народа.

Ова права мала научна студија је била уједно и одговор академика Попова на нестручне, лажне, дилетантске тезе и очигледне историјске фалсификате Одри Бадинг, америчке историчарке која је за потребе Хашког трибунала израдила *Експертизу о нејресивној великосрпској ојасносној*, зачетој још за време цара Душана, а чији су реализатори били нововековни српски владари и државници, почев од кнеза Милоша и Михаила, преко краља Александра Карађорђевића и Николе Пашића, закључно са Слободаном Милошевићем. Бадингова је на оптуженичку клупу ставила целокупну српску интелектуалну, друштвену и политичку елиту, чак и Вука Караџића. Овај елаборат и његова одбрана пред судијама Хашког трибунала децембра 2004. године разбила је у парампарчад немушту, неписмену, лажну експертизу Бадингове и оборила основну тезу тужилаштва о постојању плана за стварање Велике Србије. Интелектуална супериорност професора Попова и духовита игра речима над тужиоцем Цефријем Најсом била је тако очигледна, а његово чувено: „Колико Србија треба да буде мала да не би била велика”, показала је сву апсурдност оптужнице и оголила тезу о наводном постојању плана за стварање Велике Србије.

Овде се пошло од чињенице да су Срби два века суочени са борбом за формирање своје националне државе и непрестаном хајком великих сила против опасности од великосрпског национализма. Анализирајући националну интеграцију Срба у 18. веку, подвучена су три основна елемента која су допринела изградњи српске националне свести (језик, историјска традиција и православна црква). На страницама ове књиге представљена су и два српска национална програма настала у 19. веку. Један је Карађорђевићев програм, чије су основне контуре изникле 1805. и који садржи две фазе. Прва је борба за аутономну Србију у оквиру Турске, а

друга залагање за стварање независне српске државе. Други програм је фамозно Гарашаниново *Начертаније*, које је, од тренутка када се знало за њега 1906. године, постало и остало предмет најоштријих напада и оспоравања, све до данас. Оно је означено као покретачка сила великосрпске идеологије и политике. Професор Попов експлицитно тврди да је *Начертаније* српски програм националне и државне политике. Упооређивањем српских националних програма у 19. веку са сличним европским програмима (француским, немачким, енглеским, хрватским), изведен је важан закључак да српски национални програми немају ниједан елемент експанзионизма, шовинизма или верске нетолеранције, нити су били уперени против било ког народа, што се не може рећи за националне програме хрватског или албанског народа.

Као озбиљан и објективан научник, академик Попов напомиње да је и међу српском интелектуалном елитом било занесењака и романтичара који су спорадично сањали сан о некаквој већој српској држави (песник Стеван Владислав Каћански је 1888. основао друштво и лист *Велика Србија*), односно патриотских организација са великосрпским призивом (Народна одбрана и Уједињење или смрт). Међутим, ови романтичарски снови о обнови Душановог царства угасили су се сами од себе јер их је историјска стварност обесмислила. Овде је разбијена још једна вешто пласирана лаж о томе да су балкански ратови и акција ослобођења Космета 1912. године били великосрпски походи. Аргументовано је доказано да је реч о ослободилачким ратовима и борби против стварања Велике Албаније.

Теза о томе да српска политичка елита никада није била оптерећена великосрпским заносима и идејама је убедљиво поткрепљена у неколико примера. Нишка и Крфска декларација су окарактерисане као изразито југословенски програми, чиме је разбијен стереотип по коме су ови програми проглашавани предлошком за остваривање великосрпских замисли. Прихватајући као циљ стварање југословенске државе, српско државно вођство је начинило велику жртву тиме што се одрекло државног суверенитета зарад виших идеала. Таквих примера у светској историји је врло мало или их скоро и нема. У вези с тим Попов је духовито приметио како је Србија своју државну готовину заменила за несигурни југословенски кредит.

С друге стране, теза да је британска званична политика 1915. године понудила Србији пројекат стварања Велике Србије у потпуности руши све стереотипе о српском ауторском праву на тај пројекат. Документа показују да је то између осталих био предлог британске дипломатије и министра спољних послова Едварда Греја, који су израдили познати историчари Вотсон и Тревелијан, и августа 1915. године послали српској

влади у Ниш. Да би подмирили апетите Бугарске и тако је присилили да уђе у рат на њиховој страни, Француска и Велика Британија су тражиле од Србије да се одрекне Македоније. Заузврат, великодушно су јој нудили Босну и Херцеговину, Срем, Бачку, источну Славонију, Хрватску обалу до Плоча, тачније јужну Далмацију. Српска влада и Пашић су ово кукавичије јаје одбили и још једном показали да у српској државној политици није било ни „В” од Велике Србије.

Врло уверљиво су представљени и проблеми са којима се суочавала прва југословенска држава, при чему је истакнуто да су до 1939. године великосрпске тенденције биле занемарљиве, а да је генератор криза била великохрватска концепција о границама Хрватске на трима рекама. У детаљној анализи великохрватске политике наведене су изјаве вођа ХСС Стјепана Радића и др Владка Мачека из којих се јасно виде претензије према Војводини, која је сматрана делом Хрватске. Радић је 1922. године говорио: „Бачка и Барања које се данас с Банатом, неразумно и нелогично називљу Војводином... у којој су Срби према Хрватима у посве незнатној мањини – не смију се управљати као чисте српске земље...”, док је Мачек у сарајевском листу *Вечерња њошња* писао: „Ето сад сви виде да сам ја имао право када сам казао да је Босна стожер или грубо речено наш скелет, или како ја највише волим говорити Херцег Босна је срце наше, као што је Далмација наше лице, Хрватска и Славонија наша крила, а Војводина нека се не љуте наш трбух.” Попов исправно закључује да су хрватске политичке странке, а пре свега ХСС, и политичари изван Војводине (Радић, Мачек, Прибићевић) највише инсистирали да Војводина добије већи или мањи степен аутономије не би ли је на тај начин што више удаљили а затим и одвојили од Србије.

Аргументовано је демонтиран и стари мит о томе да је Србија економски израбљивала остатак Југославије. Полазећи од економских анализа академика Косте Михаиловића, изведен је закључак да је Србија у индустријском развоју заостајала за Хрватском и Словенијом и да није достигла ни југословенски просек. Проучавајући српске националне програме настале почетком ратне 1941. године (Мољевићев програм „Хомогена Србија”, „Београдски програм” и „Програм независне Србије”) који су предвиђали настанак Велике Србије, наглашава се да треба узети у обзир време њиховог настанка, то јест околности да су Срби у Хрватској и БиХ били изложени покољима и геноциду. Све је то допринело распаљивању српског националистичког радикализма.

Професор Попов с правом указује на нонсенс да су се оптужбе о великосрпској политици њеног државног врха умножавале у тренуцима када су Срби били најдаље и од помисли, а камоли од могућности да остваре великосрпски пројекат. Он открива да је аустријски министар иностраних

послова Шауенштајн за време Кримског рата први употребио термин Велика Србија, а његова држава је постала главни покретач пропаганде и хушкања против Србије из страха од настанка велике словенске државе на Балкану која би представљала опасност по њене интересе и територијалну целовитост. Харанга против Србије настављена је и за време друге Југославије, а нарочито интезивно после Брионског пленума 1966. године, у новој форми и под знаком борбе против централизма, унитаризма, етагизма.

Један од најзанимљивијих делова књиге је подробна анализа Меморандума САНУ из 1986. године, који је, по мишљењу српских непријатеља, био спиритус мовенс разбијања СФРЈ, односно библија великосрпске политике. Ове смешне и апсурдне оптужбе су оспорене, при чему се истиче да је Меморандум представљао тачну дијагнозу стања југословенске државе и прогнозу трагичних последица које ће наступити ако се то стање не промени. Нападом на овај незавршени и неофицијелни документ његови непријатељи су извршили класичну замену теза јер су сепаратисте приказали жртвама великосрпских окупатора и агресора.

Проучавајући бурне југословенске догађаје током последње деценије 20. века, Попов с правом закључује да је тадашње српско руководство било покретач друштвено-економских и политичких реформи у земљи, чија је круна била нови Устав из 1990. и одузимање државних атрибута Војводини и Косову и Метохији. Разбијање СФРЈ су подстакли Немачка и Ватикан уз подршку САД и НАТО пакта; Србија и српски народ нису извршили агресију на Хрватску и БиХ, односно нису криви за геноцид над нерспским становништвом.

У закључку се подвлачи да Велика Србија никада није постојала нити је била званични национални програм српске државе и руководства од 1804. до данас. Реч је о миту, а не о стварности, миту који је скован у аустријској државној кухињи шездесетих година 19. века, вешто подгреван током читавог 20. века, а нарочито у његовој последњој деценији. Професор Попов чврсто подржава легитимно право Срба да остваре своје ослобођење и уједињење и у томе не види ништа лоше. Напротив, то је право које су други европски народи већ давно остварили. Национална држава је најпоузданији заштитник сваке нације и најбољи промотер слободе, једнакости, демократије. Такође, звучи смело закључак да иза данашње пропаганде о Великој Србији стоји глобалистички империјализам, а иза србофобије амерички национализам.

Студија *Источно ишшање и српска револуција 1804–1918*, објављена 2008. у издању Српске књижевне задруге, својеврсни је синтетички преглед Источног питања и борбе српског народа за национално и социјално ослобођење и стицање независности, али она представља и поглед аутора, уз коришћење богате историографске продукције, на та

кључна питања европске и српске историје. Она се природно наслања и наставља на познату синтезу *Источно питање. Историјски прејеле борбе око ојстџанка османлијске царевине у Левантју и на Балкану* Васиља Поповића, једног од највећих ауторитета у проучавању ове проблематике, а настала је тачно на осамдесету годишњицу објављивања првог издање његове књиге.

Осврћући се на појам Источног питања, Попов истиче да не постоји његова јединствена дефиниција. У смислу територијалног одређења, био је склон оним размишљањима које Источно питање омеђују на европски део Турске и проблем опстанка Турске царевине у Европи, што је по њему и његова најкраћа дефиниција. Много сложеније од територијалног је хронолошко одређивање Источног питања. Наводећи различита мишљења, Попов износи свој суд по коме предисторија Источног питања започиње не од 14. века, како је сматрао Васиљ Поповић, већ од 1683. године, то јест од турског похода и дебакла код Беча, и траје до Кучук Кајлнацијског мира 1774, односно грчког пројекта царице Катарине II 1782, после кога настаје период његове еволуције и успона, који траје до завршетка Првог светског рата.

Вредност ове књиге, по нама, огледа се и у томе што је професор Попов изнео јасан став према значењу термина Српска револуција, око кога у домаћој историографији и данас нема јединственог става (различите интерпретације су долазиле од историчара попут академика Васе Чубриловића, који је у послератном периоду био највећи заговорник термина Српска револуција, Владимира Стојанчевића, Милорада Екмечића, Димитрија Ђорђевића), јер је за неке од њих Српска револуција друштвена (Чубриловић, Екмечић), буржоаско-демократска (Самарцић), национална (Стојанчевић, Попов), или пак социјално-револуционарна (Љушић), а нема ни истог мишљења око њеног временског одређења. Један број домаћих историчара сматра да се револуција завршила 1814–1815 (Екмечић, Ђорђевић), други је протежу на 1830–35 (Чубриловић, Самарцић, Љушић), а трећа група сматра да је окончана стицањем независности 1878. године (Стојанчевић), односно стварањем Краљевине СХС 1918. године (Попов). Професор Попов је најближи оном појму Српске револуције коју је изнео академик Димитрије Ђорђевић у својој књизи *Националне револуције балканских народа*, по коме она садржи и националну, али и социјалну димензију, односно дефинише је као националну револуцију која има шири балкански и европски карактер. Временски ју је ограничио на период између 1804, када избија Први српски устанак, и 1918, када је дошло до утапања српске у новоформирану југословенску државу.

Српска национална револуција је био прекретнички догађај у новијој српској историји који има шири значај, при чему се с правом извлачи из

локалног оквира, дајући му шире балканско и европско значење. Занимљива је теза о пресудном тренутку који је допринео да Први српски устанак превазиђе домаће, локалне оквири и прерасте у европски догађај. Он је наступио 1806. године, када су српски устаници освојили Београд. Од тада Српска револуција постаје шири европски проблем. Циљеви које су устаници поставили – уништавање феудалног система и националноослободилачка борба, као и сједињавање српског народа – омогућили су да устанак из побуне прерасте у грађански револуцију. Овде се полази од премисе академика Самарџића да су појаве из националне историје зависне од општеисторијских појава, коју је академик Димитрије Ђорђевић разрадио у својој књизи *Националне револуције*, да се слика о Србима не може стећи посматрањем ширег европског окружја из њихове ограничене и сужене националне перспективе, из „властитог дворишта”, јер се не може гледати Европа из Србије већ Србија из Европе.

Подробно анализирајући другу велику фазу у развоју Источног питања, коју смешта у време између 1830. и 1878. године, критички, непристрасно, како и треба да се понаша сваки историчар, академик Попов се задржао на питању националних програма балканских народа. Српски национални програм *Начертаније* из 1844. своје извориште налази у намерама кнеза Милоша, који је тридесетих година 19. века ковао планове о уједињењу Кнежевине Србије са БиХ, Црном Гором, Старом Србијом, а које је поверио између осталих и енглеском дипломати Дејвиду Уркварту, који је затим о томе обавестио своју владу, Адама Чарторијског, вођу пољске антируске емиграције, и те намере затим објавио у листу *Порџи фолио*. Анализирајући *Начертаније*, тај најконтроверзнији план који је предмет расправе и спорења више од сто година, иначе инкриминисан да је дао идејну потку за настанак тзв. Велике Србије, али и за националне програме других балканских народа, Попов износи тезу да су ти програми били демократски, ослободилачки, револуционарни, али и у великој мери и претерани и нереални, засновани на модерном револуционарном и демократском начелу народности, али и задојени идејама историцизма и националне мегаломаније. Ипак, по њему, српски национални програм је био најмање експанзионистички и агресиван, и никако великосрпски.

Професор Попов је исправно приметрио и да се отварањем велике источне кризе 1875. није променила традиционална британска балканска политика. Њено туркофилство и русофобија и даље истрајавају, при чему комешање британског јавног мњења, изазвано Гледстоновим текстом *Бујарски ужаси* и његовим предизборним политичким говорима током тзв. Мидлотијан кампање, само ће накратко омекшати званични Лондон у прилог балканских народа, али не задуго. Већ 1877, и посебно на Берлинском конгресу, Енглези се опет враћају на старе позиције туркофилства.

Књига се завршава провокативним насловом и својеврсном дилемом: „Српска промашена револуција”. Овде се констатује да је циљ сваке национале револуције ослобођење и уједињење што већег броја припадника једног народа у јединствену државу. Међутим, идеја о стварању српске државе испарилa је кроз Нишку и Крфску декларацију и уступила место настанку шире југословенске заједнице 1918. Професор Попов је у праву када тврди да су ове две декларације представљале дефинитивну прекретницу у српској историји и развоју њене националне револуције. Крајњи резултат је био нестанак српске државе, за шта је плаћена скупа цена. Питајући се да ли је српска револуција била промашај, аутор на крају наглашава да највећи промашај не представља само стварање Југославије, која се показала неуспешним концептом, већ одрицање од властите државе и суверенитета.

Последња студија, односно пројекат у коме је професор Попов не само учествовао него и руководио њиме и ту дао немерљив допринос јесте монографија *Два века српске дипломатије*, рађена у сарадњи између САНУ, Балканолошког института и Министарства иностраних послова Србије, која је изашла из штампе 2013. године. Ова књига посвећена је управо успомени на академика Попова и овде је објављен његов последњи текст *Међународни положај, спољна политика и дипломатија Србије 1804–1878*.

Као сви велики људи, и академик Попов је целог живота био скроман човек, нимало импресиониран помпом, церемонијалом и сличним стварима. Ту особину је задржао и када је пред крај живота изабран за председника Матице српске. Писао је разумљивим језиком. Његова предавања, беседе, јавни наступи, говори, били су увек изузетно посећени и праћени са посебном пажњом, јер је говорио јасно, као и најбољи антички беседници. Академик Чедомир Попов је трајно задужио српску историографију, али и српско друштво и државу у целини.

Истина, извесну сатисфакцију и признања за свој рад добио је у виду разних награда и одликовања као што су: Орден рада са златним венцем, награде „Светозар Милетић”, „Владимир Ђоровић”, „Вукова награда”, и награда „Печат времена”. Добитник је и више плакета и захвалница од разних установа и организација с којима је сарађивао: Универзитет у Новом Саду, Музеј Војводине, Савез удружења бораца Народноослободилачког рата 1941–1945, Патриотски савез Југославије и други. Бројне генерације његових студената скоро редовно су се од свог професора опраштале пригодним захвалницама, које су му, интимно, можда биле и најдраже.

У Београду, 8. јуна 2014.

Проф. др Александар Растовић